

DAVOR MARIJAN, Borbe za Kupres 1942. Pohod proleterskih brigada i borbe za Kupres u ljeto 1942. godine., AGM - Biblioteka Povjesnica, Zagreb 1999., 279 str.

Knjiga "Borbe za Kupres 1942. - Pohod proleterskih brigada i borbe za Kupres u ljeto 1942. godine." tiskana u Biblioteci Povjesnica, nakladničke kuće AGM, predstavlja monografski prvirjenac mladog hrvatskog povjesničara Davora Marijana. Autor, koji od 1995. radi u Središnjem vojnom arhivu, svoju je osobitu pažnju usmjerio proučavanju hrvatske vojne povijesti i ovo djelo predstavlja rezultat njegova višegodišnjeg napora da na temelju kritički obrađenih dokumenata obiju zaraćenih strana sagleda ovu epizodu iz povijesti Drugog svjetskog rata na području NDH. Vrijednost ove knjige leži u njenoj, s jedne strane, objektivnosti i kritičnosti kojom je sagledana ova bitka i vojne operacije povezane s njom, kojom prilikom je autor uspio izbjeći sve ideološke Scille i Haribde od njena omalovažavanja do uveličavanja, ovisno već o "pripadnosti". S druge strane, ova je knjiga na primjeru jedne ratne epizode do temelja srušila niz mitologiziranih i lažnih slika koje su "partizanska" historiografija i državno školstvo pola stoljeća pokušavali usaditi u svijest svojih žitelja. Jedna od tih slika jest slika o NDH kao o talijansko-njemačkoj tvorevini i vjernom savezniku koji je uživao punu pomoć i zaštitu svojih saveznika. No, da li je to bilo baš tako? Talijansko povlačenje iz III. i dijela II. zone, do kojeg je došlo na temelju Zagrebačkog sporazuma postignutog 19.VI.1942., ostavilo je oružanim snagama NDH veliko nezaposjeduto područje pošto su talijanske snage, bez obzira na sporazum, izvlačile svoje posade prije dogovorenog roka i najčešće bez obavijesti hrvatskoj strani, a usto, svojom represivnom politikom na pripojenom i nadziranom hrvatskom području Talijani su umnogome pripomogli masovnom odlasku Hrvata u partizane. Koliko je fašistička Italija doživljavala NDH kao svog saveznika zorno pokazuje jedan dokument zapovjedništva talijanske II. armije od 5. VIII. 1942. kojim su na Balkanu rangirane opasnosti i smetnje za talijanske interese, a to su redom bili: 1. Nijemci, 2. NDH, 3. partizani. S druge strane, njemački "saveznici" su pak prvenstveno gledali svoje interese. Tako njemačko zapovjedništvo, nakon protjerivanja II. i IV. proleterske brigade iz Kreševa nije otpustilo hrvatske postrojbe za pothvat prema Konjicu, već je ojačana 738 p.p. krenula u "čišćenje" Igman-planine što je bio prvenstveno njemački interes. Isto tako Nijemci nisu dopustili niti izvlačenje gorskih zdugova iz operacije "Kozara" koja je bila pri kraju, a sami, iz obzira prema Talijanima nisu mogli intervenirati preko demarkacijske crte premda su bili svjesni situacije na području III. domobranskog zbora i Livna koje je za njih bilo od velike gospodarske važnosti.

Dovesti sada u sklad "partizansku" sliku o NDH kao talijansko-njemačkoj tvorevini i kondominiju s ovako nemarnim ponašanjem njenih "tutora" vrlo je teško i ono prije ide u prilog mišljenju austrijskog vojnog povjesničara Rudolfa Kiszlinga da je "NDH, za kojom su hrvatski rodoljubi čeznuli već stoljećima, nastala u proljeće 1941. kao slučajna tvorevina drugog svjetskog rata." (*Die Wehrmacht des Unabhängigen Staates Kroatien 1941-1945, Oesterreichische Militär Zeitung 1965., str. 261*).

Nadalje, autor je u ovom svom djelu razotkrio i propagiranu mitologiziranu sliku partizana kao beskompromisnih, golorukih boraca za slobodu. Tako se npr. ti isti partizani, smrtni neprijatelji "fašista i njihovih domaćih pomagača" nisu nimalo ustručavali od suradnje s četnicima, pa su im tako u borbama oko Kupresa, Tomislavgrada, Šujice i Livna od pomoći bili i 80 četnika elitnog četničkog "Gvozdenog" bataljuna, koje je 1. VIII. 1942. njihov zapovjednik uputio kao pojačanje partizanskim snagama. I česti prelasci partizana u četnike i obratno bili su "česta pojava među srpskim pučanstvom koje se obično priklanjalo jačoj strani." Kada je tako dolaskom proleterskih brigada u proljeće i ljeto 1942. na područje oko Glamoča i Mrkonjić-grada spriječeno povezivanje četničkih postrojbi Glavnog stožera bosanskih četničkih odreda s Dinarskom četničkom divizijom situacija se na

vojnom planu znatno izmijenila u korist partizana pa je došlo do većih prijelaza iz četničkih u partizanske redove. Ta perfidna igra tolerantnog odnosa prema lokalnim četnicima i neprijateljskog prema "ustašama" predstavljala je ključ partizanskog uspjeha među lokalnim srpskim pučanstvom na tom području.

Da su same partizanske jedinice bile daleko od slike koja se mogla steći na temelju partizanskih knjiga i filmova i da su je u dobroj mjeri opterećivale njene pljačkaške navike i dezerterstva, svjedoči nam i sam Milovan Đilas koji je II. proletersku potkraj VII.1942. proglasio pljačkaškom postrojbom.

I zločini nad civilnim pučanstvom kao i nepoštovanje ženevskih konvencija nisu bili strani toj "narodno-oslobodilačkoj vojsci". Tako su npr. nakon "oslobođenja" Kupresa 4.X.1943. strijeljana iznad sela Kukavice 74 "kompromitirana" Hrvata iz grada, dok je gotovo svo hrvatsko stanovništvo protjerano iz mjesta 23.X.1943.; nakon diverzije proleterskih brigada na željezničku prugu Sarajevo-Mostar ubijeno je više zarobljenih vojnika oružanih snaga NDH; u Prozoru su nakon 12.VII. ubijeni neki pripadnici zarobljene posade a na Maklenu je strijeljano šest ustaša i jedan domobran; nakon zauzimanja Livna 7.VIII.1942. strijeljani su ustaše 2. satnije XX. ustaške bojne i političke vođe lokalnog ustaškog pokreta, ukupno 120 ljudi itd.

Nerijetka pojava bila je i ta da su partizanska nedjela bivala pripisivana drugima, kako bi se sa "narodne" vojske skinula svaka krivnja, iako su i sami partizanski izvori govorili suprotno. Tako je B. Lompar, politički komesaar jednog od bataljuna IV. crnogorske, zapisao o paljenju vatri prilikom borbi za Kupres kako su "ustaše palile kuće, stogove sijena i slame..." i tako "...stvorile neku vrstu ognjene barikade, koja im je služila za osvjetljavanje šireg kruga oko Kupresa.". No, tu tvrdnju pobija izvješće stožera IV. crnogorske koja kaže da je napadač (tj. partizani) prodirući u grad zapalio nekoliko zgrada i jedan oveci sjenik. Dalje stožer X. hercegovačke brigade u izvješću VS od 17.VIII. navodi da je Zlosela i crkvu na Suhom Polju zapalio I. bataljun X. hercegovačke brigade da bi nakon rata ondašnji zapovjednik X. hercegovačke brigade, V. Šegrt, promijenio iskaz o paljenju Zlosela pripisavši ga kupreškim seljacima-Srbima.

Ovaj dio razotkrivanja partizanske historicističke propagande zaključio bih s izuzetno popularnom slikom koja je stvorena o partizanima kao stalno oružano inferiornijoj strani. Autor je na temelju brojaka, koje ne poznaju ideološku pripadnost, jasno dokazao laž te slike navodeći da se često događalo "... da osim veće količine streljiva, domobranstvo i Ustaška vojnica budu po svom naoružanju inferiorniji, a pogotovo kad je riječ bila o omjeru automatskog oružja." Tako su npr. u napadima na Prozor, Konjic i Livno partizani imali bolji omjer u brzometnim oružjima i oruđima za potporu, dok su u napadu na Kupres 14./15. VIII. 1942. osim omjera topništva, koji je bio izjednačen, partizani bili nadmoćniji u broju minobacača i teških strojnica.

Kada se svemu ovome pridoda i autorovo razotkrivanje partizanskog mita o Crnoj legiji, ne kao nekoj pljačkaškoj hordi prepunoj zločinaca, već jednostavno kao elitnoj postrojbi oružanih snaga NDH mnogi bi možda ovu knjigu unaprijed osudili kao "revizionističko" glorificiranje jedne pobjede oružanih snaga NDH nad kasnijim ratnim pobjednicima. No, kao što sam na početku rekao autor je zadržao znanstvenu mjeru objektivnosti i kritičnosti i nije se dao uvući u ideološka suprotstavljanja. Stoga, nije on ostavio "neokrznutu" niti "drugu" stranu. Tako je napomenuta podvojenost u oružanim snagama NDH tj. okolnost da su ustaše kao "stranačka vojska" bili odvojeni od sustava zapovijedanja u domobranstvu, što je išlo na ruku ustaškim časticima i što su oni iskoristavali, a što se pokazalo kao veliki problem pri vođenju ratnih operacija. Nije također prešućena niti politika suradnje s četnicima do koje je došlo nakon povlačenja talijanske vojske iz III. zone i korekcije službene politike prema Srbima, kada je dio četničkih postrojbi (Uroš Drenović na području Bosanske krajine; Đorđe Delma oko Bugojna) priznao hrvatsku vlast, što je imalo štetan utjecaj na raspoloženje hrvatskog naroda jer tu politiku nije odobravalo ni hrvatsko ni muslimansko pučanstvo. Isto tako nisu prešućeni niti ustaški zločini u Gornjem

Malovanu ili pak u Glavicama kod Bugojna. Nije prešućeno niti to da je pukovnik Franjo Šimić, operativni zapovjednik svih oružanih snaga NDH i ostalih pomoćnih postrojbi na području velikih župa Plive, Rame, Lašve i Glaža 1942., junak obrane Kupresa, koji je 9.II.1944. bio promaknut u čin generala, bio ubijen šest mjeseci kasnije u atentatu kojeg su u Mostaru izvela dva ustaška zastavnika, sumnja se po zapovijedi nekog od "rasova".

Osim izrečenih kvaliteta na račun knjige, objektivnosti i kritičnosti, koje sam već spomenuo autoru treba čestitati na njegovoj hrabrosti da u ispolitiziranim uvjetima koji vladaju kada je riječ o tematici NDH ipak jasno svakoga nazove njegovim imenom i kaže uistinu ono što se dogodilo, a ne ono što bi nekoj od strana odgovaralo da se kaže. Time će vjerojatno "zaslužiti" naziv revizionista od strane onih koji kao učenici komunističko-partizanske škole smatraju da partizansku historiografiju 1945-1989. ne treba revidirati jer je u njoj, ako se i potkrala koja greška, bit istinita. No, svi ovi spomenuti mitovi koje je autor u ovoj knjizi razotkrio pokazuju da se povijest Nezavisne Države Hrvatske i te kako treba revidirati jer slika stvorena o razdoblju 1941. - 1945. na ovim prostorima jest crno - bijela slika pobjednika koja je, kao što smo i vidjeli, počesto u kontradikciji i sa samim izvorima. I ako je na nama da gradimo skladnu budućnost ne možemo je graditi lažima prošlosti, bez obzira na ideološku pripadnost i ideologiju koja će se time naći "povrijeđenom". Ovaj bih prikaz na kraju završio riječima hrvatskog emigrantskog političara i filozofa Ivana Oršanića koji je, u skladu s maloprije izrečenim rekao sljedeće: "Jako bismo se prevarili misleći da bismo trebali iznositi samo lijepe stvari iz naše povijesti, a samo se braniti, ako bi nam neprijatelji iznosili neugodne. Međutim, mi trebamo naše neugodne stvari zbog nas, isto kao i lijepe. Povijest se ne prelazi prešućivanjem, jer je i povijest u nama, ako smo narod."

Ante Birin

NEVIO ŠETIĆ, *Iz istarskog novovjekovlja, Istarski glas, Labin 1999., str. 216.*

Knjiga mr. Nevija Šetića svojevrsna je "miscellanea" koja među svojim koricama živahnog kolorita skriva šest popularno pisanih članaka, neopterećenih bilješkama, a obogaćenih kvalitetnim izborom slikovnog materijala. Riječ je o djelu koje predstavlja petnaest godina istraživačkog rada povjesničara mlađeg naraštaja koji po riječima pisca predgovora dr. Obada "pripada skupini kritičkih historiografa, koji svoje znanstvene rezultate temelji na arhivskom građivu, periodici i dostignućima povijesne znanosti" (5.). To su članci-eseji koje je autor već objavljivao u znanstvenim i stručnim publikacijama te referirao na znanstvenim skupovima. Ovo mu je treća knjiga, a prve dvije su: "Napoleon u Istri" (1989.) i "Istra između tradicionalnog i modernog" (1995.).

Prvo poglavlje knjige obraduje povezanost hrvatske obale Jadrana u 15. i 16. stoljeću. Autor se osvrće na odnose Dubrovnika sa Senjom i njegovim uskocima, Vinodolom i Frankopanima, ukazujući na njihove međusobne trgovačke veze i duhovna isprepletanja koja se isčitavaju u glagoljaškoj tradiciji. Rijeka početkom 15. stoljeća postaje značajnije središte pomorstva i trgovine što je zacijelo privuklo i Dubrovčane da se nasele u taj gospodarski emporij te time postave bazu dubljim vezama. Ova se cjelina završava podacima koji vežu Republiku Sv. Vlaha i Istru. Tako Šetić navodi Dubrovčane koji se naseljavaju u Puli, njihovu nazočnost u Poreču, kulturni doticaj sa Novom Vasom s obzirom na slikara Blaža Dubrovčanina. Na poslijetku autor zaključuje "da su se doticaji Dubrovačke Republike sa sjevernohrvatskim primorjem i Istrom uklapali u njene opće sredozemne i jadranske interese" (61.), te da je glavni uzrok slabijih doticaja "sučeljavanje trgovačkih i političkih